

Helmonds vroegste geschiedenis in het licht van de hertogelijke machtspolitiek, 1179-1241

'Stephanus, de quo habemus allodium de Helmont'

DOOR

G. J. VAN BUSSEL

Noot van de Redactie

Op veler verzoek was Drs. G. J. van Bussel bereid de volledige tekst van zijn tijdens de Kasteeldagen te Helmond (oktober 1990) uitgesproken beschouwing ter beschikking te stellen. De Redactie is verheugd de laatste stand van het moeilijke onderzoek aan de Begunstigers van de N.K.S. te kunnen aanbieden.

Inleiding*

Pieter Geyl (1887-1966), een van de belangrijkste Nederlandse historici van de twintigste eeuw, karakteriseerde in zijn briljante historiografische studie *Napoleon. Voor en tegen* de geschiedschrijving als 'een discussie zonder einde, een stelling die dankzij de vele vertalingen van genoemde studie in de historische wereld gemeengoed geworden is.¹ Geyl wilde aangeven dat het niet tot de mogelijkheden hoort dat geschiedkundigen een historisch verschijnsel of een historische persoonlijkheid op dezelfde wijze interpreteren. Geyls stelling is als geen andere van toepassing op een der meest actuele topics van de Helmondse historiografie: de beschrijving van de verwerving van Helmond door hertog Hendrik I van Brabant (1183) 1190-1235) en de stichting van Helmond als stad.² Beide gegevenheden zijn onderdeel van de door Hendrik I in het huidige Noord-brabant gevoerde machtspolitiek om zijn invloedssfeer af te bakenen en zijn landsheerlijkheid in territoriale zin af te ronden. Beide gegevenheden zijn op dit moment onderwerp van discussie. Immers, het overgeleverde bronnenmateriaal is zo beperkt, zo fragmentarisch, dat alleen door middel van hypothesen een beeld gevormd kan worden van de ontwikkeling van de Helmondse nederzetting tot stad en de rol van Hendrik I daarin. Als resultaat daarvan zijn in het afgelopen decennium een aantal, veelal slechts in detail van elkaar verschillende interpretaties gepresenteerd.³

Dit artikel beoogt een beeld te bieden van de periode waarin Helmond door hertog Hendrik I verworven werd en waarin de (vrijwel zekere) stadsrechtverlening plaatsvond. In het formuleren van dat beeld zullen wij ons rekenschap geven van reeds eerder gepresenteerde interpretaties. Wij zullen de verwerving van Helmond en de stichting van de stad in het bredere perspectief van de hertogelijke machtspolitiek in deze streken proberen

te plaatsen, want zonder die machtspolitiek in acht te nemen kan het Helmondse proces niet in het juiste licht worden gezien.

Om die doelstelling te verwezenlijken moet aan een aantal aspecten aandacht geschonken worden.

Allereerst zullen we een overzicht geven van het beschikbare historische bronnenmateriaal dat met betrekking tot de geschiedenis van Helmond in deze periode kan worden geraadpleegd. In de daaropvolgende paragraaf zullen we de interpretatie van dat bronnenmateriaal aan de orde stellen, zullen we een overzicht geven van de *status questionis* op dit moment. Vervolgens zullen we in een concluderende paragraaf ons eigen beeld presenteren. We zullen daarbij een overzicht geven van de algemene politieke situatie in deze streken tijdens de jaren waarin Helmond zijn eerste ontwikkeling doormaakte, verworven werd door Hendrik I en stadsrechten verwierf. Daaruit zal blijken dat zowel de hertogelijke verwerving als de stadsrechtverlening doelgericht waren en onderdeel van een systematische politiek.

Het bronnenmateriaal

*'De kennis van de eerste beginselen van de steden leyt ordinaris onder de outheit begraven; en de geene, die deselve beginselen willen beschrijven, vervallen gemeenelick tot fabelen en versierde saecken.'*⁴ Deze uitspraak van de bestuurders van Helmond in een processtuk van 1682 was voor A. M. Frenken aanleiding de beschrijving van het ontstaan van Helmond achterwege te laten; het weinige bronnenmateriaal was toen ook veel toegankelijker dan nu. Ons dient deze uitspraak tot voorzichtigheid aan te manen bij de interpretatie van dat materiaal. Immers, een te speculatieve interpretatie leidt tot 'fabelen' en tot 'versierde saecken'!

Welke historische bronnen staan ons nu bij de beschrij-

ving van deze voor Helmond zo belangrijke periode ter beschikking?

De allereerste bron die met Helmond in verband kan worden gebracht is een in het eerste cartularium van het *Liber donationum* van het Utrechtse kapittel van Oud Munster afgeschreven oorkonde, daterend van 9 augustus 1108. Bisschop Burchard van Utrecht (1100-1112) verdeelt hierin een landgoed, gelegen tussen de Lek en de Linge, als resultaat van een conflict tussen de kapittels van Sint Maarten en Sint Bonifacius aan de ene zijde en Arnold van Rode en Hendrik van Cuyck aan de andere. Onder de *'laicos liberos'* die van deze overeenkomst getuige waren wordt een zekere *'Hezelo de Helmund'* genoemd.⁵

De pauselijke bul van 12 maart 1179 is de volgende historische bron waaraan bij het beschrijven van deze voor Helmond zo belangrijke periode niet voorbijgegaan mag worden. Ook deze bron is ons bekend uit een cartularium, nu uit dat van de premonstratenzer abdij van Floreffe.⁶ Paus Alexander III (1159-1181) neemt in deze oorkonde Floreffe onder zijn bescherming en bekrachtigt alle schenkingen die in het verleden aan de abdij gedaan zijn of in de komende jaren nog gedaan zullen worden. Onder de aan de abdij toebehorende goederen en inkomsten wordt door de paus melding gemaakt van *'de molen (van) Stipdonk, de hof van Werchina met al zijn aanhangsels, de hof van Lierop met de helft van de kerk en de tiende en met zijn andere aanhangsels, de hof van Helmond met zijn bijhorigheden, het derde deel van de kerk en de tiende van Rixtel'*.⁷ De bevestigingsoorkonde van paus Lucius III (1181-1185), uitgevaardigd op 15 januari 1182 en bekend uit hetzelfde cartularium, bevat een ongeveer gelijklopende mededeling.⁸ Daar deze oorkonde gebaseerd is op de voorgaande pauselijke bul beschouwen wij ze als een in het verlengde daarvan liggende historische bron, die – ook al omdat zij geen nieuwe informatie biedt – in het navolgende niet hoeft te worden besproken.

Dat laatste mag niet het lot zijn van een mededeling in het *necrologium* of *obituarium* van de abdij van Floreffe, die een zeer belangrijke inlichting biedt voor de vroege geschiedenis van Helmond.⁹ In dit *necrologium*, een register waarin in kloosters de namen van de weldoeners opgetekend worden opdat men voor hen zielsmissen op zal dragen, vinden we immers vermeld dat elk jaar op 23 oktober voor *'Stephanus, van wie wij het allodium van Helmond hebben'* zielsmissen opgedragen moesten worden. Ook al dateert het afschrift van het *necrologium* dat wij bezitten pas van het einde van de 15de of het begin van de 16de eeuw, het is een mededeling die absoluut niet kan worden genegeerd.

Een volgende inlichting verkrijgen we uit een charter, daterende van mei 1220, waarin Hendrik I, hertog van Brabant, de norbertijner abdij van Averbode bevestigt in de eigendom van de hof van Sterksel, gelegen binnen het *'dominium'* van Helmond, dat de hertog, zoals hij zelf

verklaart, *'onlangs'* in zijn bezit heeft gekregen.¹⁰

Waarschijnlijk nauw samenhangend met het voorgaande charter is een recent (in 1983) ontdekte chirograaf van september 1222. Hendrik I verklaart hierin dat er een betalingsregeling is getroffen over 300 Keulse marken die hij aan Willem van Horne schuldig is als koopprijs voor het *allodium* van Helmond en goederen in de Peel. Het stuk, waarvan het tweede, verloren gegane exemplaar berust moet hebben in de hertogelijke kanselarij, werd door M. P. J. van den Brand ontdekt tussen een aantal charters betrekking hebbend op het graafschap Horn, die bewaard worden in het *Herzog von Croy'sches Archiv* te Dülmen. Het is vooral deze oorkonde die de laatste jaren onderwerp geworden is van discussie.¹¹

De laatste bron die voor de beschrijving van het ontwikkelingsproces van Helmond geraadpleegd dient te worden is een charter van 28 mei 1241, bewaard in de abdij van Postel. De rechtshandeling die beoorkond wordt door de *'schepenen van Helmond'* is in dit kader niet van belang. Het betreft een overeenkomst tussen Reinier Hane greve, zoon van Hendrik, ridder van Someren, en de priorij van Postel. Voor ons is het aan een perkamenten zegelstaart bevestigde zegel, waarop het opschrift *'sigillum oppidi burgencium de Helmont'* eens te lezen was, veel belangrijker, omdat het als *terminus ante quem* voor de stadswording van Helmond kan dienen.¹²

Met deze bronnen, zeer beperkt in aantal, moet gepoogd worden een consistent beeld van het kenbare begin van de Helmondse geschiedenis te schetsen. Voordat wij daartoe een poging zullen wagen zullen we eerst de interpretaties van andere historici onder de loupe nemen, want niet alleen het bronnenmateriaal zelf, ook de interpretatie daarvan speelt bij de vorming van een historisch beeld een belangrijke rol.

De interpretatie

Bij de interpretatie van de in de vorige paragraaf beschreven zes historische bronnen worden de mededeling in het *necrologium* van de abdij van Floreffe en de bul van Alexander III van 12 maart 1179 met elkaar in verband gebracht, evenals de oorkonden van mei 1220 en september 1222. De oorkonde van 9 augustus 1108 en die van 28 mei 1241 staan wat de interpretatie betreft op zichzelf. Het feit dat een *'Hezelo de Helmund'* genoemd wordt in de bisschoppelijke oorkonde van 1108 kan slechts, zoals M. W. van Boven stelt in *Helmond als stad, 'een blote constatering'* zijn *'waaraan nauwelijks conclusies zijn te ontlelen'*, behalve dan dat het toponiem *Helmund* al in het begin van de 12de eeuw voorkwam.¹³ In de werken van P. van de Meulenhof en J. H. van Hooydonk wordt niet eens melding gemaakt van deze *'Hezelo de Helmund'*, al heeft de laatste in enkele publicaties gepoogd de *'eerste Helmondse dynastie'* te reconstrueren.¹⁴ En al maakt P. C. B. Maarschalkerweerd melding van het charter, hij

sluit zich stilzwijgend aan bij de stelling van Van Boven.¹⁵ En terecht, want deze mededeling laat geen ruimte voor welke interpretatie dan ook! W. Steurs brengt *‘Hezelo de Helmond’* op basis van Gysseling zonder meer in verband met de plaats Helmond.¹⁶ Taalkundig is een klankwisseling ‘u’-‘o’ immers heel goed mogelijk. ‘Hezelo van Helmond’ heeft dan als – zoals Steurs zegt – vertegenwoordiger van de landadel, en waarschijnlijk als een getuige namens Arnold van Rode en Hendrik van Cuyck, een rol gespeeld in het door bisschop Burchard gesuste conflict.¹⁷ Zekerheid hieromtrent hebben we evenwel niet; we sluiten ons hier dan ook aan bij de hierboven gememoreerde uitspraak van Van Boven, en laten de oorkonde van 9 augustus 1108 verder voor wat ze is: een bewijs dat het toponiem Helmond in het begin van de 12de eeuw voorkwam, meer niet.

De interpretatie van de pauselijke bul van maart 1179 en de mededeling in het *necrologium* van Floreffe bieden meer mogelijkheden tot interpretatie. J.H. van Hooydonk, die de eer toekomt de discussie over de ontwikkeling van Helmond nieuw leven in geblazen te hebben, ontvouwde in *Het oudste Helmond* daarover een hypothese, die hij verder uitwerkte in enkele dagbladartikelen in november 1982. In *Het oudste Helmond* richt hij zich op drie aspecten: allereerst het moment van de schenking, vervolgens het onderwerp daarvan en tenslotte de persoon van Stephanus. Het moment: rond 1155, want de Stephanus die aan Floreffe het *‘allodium de Helmond’* schonk zou wel eens dezelfde kunnen zijn als de in een oorkonde van 1155 genoemde Stephanus, een getuige bij de schenkingen van Gerard van Weert (de helft van de kerk en de tiende van Lierop) en Godfried van Orbais (drie hoeven van zijn allodium onder Lierop).¹⁸ Deze associatie behoort niet tot de onmogelijkheden, maar zekerheid daaromtrent is niet te verkrijgen. Het onderwerp van schenking: niet het domein, maar de centrale hoeve daarvan, daar waar de administratie gevoerd werd en waar de opbrengsten van het domein opgeslagen werden. Het domein zelf bleef van Stephanus; het centrum daarvan werd verplaatst naar het dal van de Aa.¹⁹ Dit laatste gegeven kon hij in zijn artikel *Middeleeuws keramiek uit d’Oude Huys* nader adstrueren en waarschijnlijk maken.²⁰ Tenslotte de persoon Stephanus: zijn pogingen om Stephanus in een familieverband te plaatsen met een zekere ‘Godfried van Helmond’, die in oorkonden van 1199 en 1201 voor zou komen, en zelfs met de Godfried van Orbais uit de oorkonde van 1155, zijn niet enkel uiterst speculatief en door de veelvoud van *argumenta ex silentio* zo goed als onbewijsbaar, de creatie van ‘Godfried van Helmond’ is gebaseerd op een leesfout, zoals Van Boven reeds overduidelijk aantoonde.²¹ De gehele redenering van Van Hooydonk met betrekking tot de *‘eerste Helmondse dynastie’*, waarin de onbestaande ‘Godfried van Helmond’ het centrum van redenering was, moet met betrekking tot de ‘stamboom’ van Stephanus

naar het rijk der fabeltjes verwezen worden. Van Boven, die Van Hooydonk corrigeerde bij zijn pogingen een ‘Godfried van Helmond’ in verband te brengen met Stephanus, is in enkele publicaties zelf ook ingegaan op het charter van 1179. Zijn interpretatie handelt om een tweetal aspecten. Allereerst: het onderwerp van de schenking. Afwijkend van de mening van Van Hooydonk, die hij overigens niet noemt, stelt Van Boven in *Helmond als stad* dat onder de ‘hof van Helmond’ het domein als geheel verstaan moet worden, dat identiek was aan het *allodium* van Stephanus. Dat domein lag in De Haghe, het enig bekende domeingood in Helmond.²² In *Een onbekende oorkonde van 1222* was hij hiervan niet meer geheel overtuigd. Hij stelt terecht te veel van de veronderstelling uitgegaan te zijn dat de ‘hof van Helmond’ nog in de dertiende eeuw centrum van het domein was, waaraan de domeinrechten waren verbonden. Een veronderstelling die niet opgaat, zoals Ganshof eigenlijk al in een artikel in 1954 aangaf.²³ Wat die ‘hof’, die *‘curtis’*, dan eigenlijk wel was, wordt niet duidelijk. Een onderdeel van het oorspronkelijke domein, door Stephanus voor 1179 aan Floreffe geschonken, gelegen in De Haghe. Maar een nadere specificatie geeft Van Boven niet.²⁴

Vervolgens: de persoon van Stephanus. In zijn dagbladartikelen waarin hij reageerde op Van Hooydonks hypothese met betrekking tot ‘Godfried van Helmond’ en zijn voorgeslacht, opnieuw gepubliceerd in *‘t Helmonds Dagblad en ‘t Oude Huys*, suggereerde Van Boven dat de Stephanus uit de oorkonde van 1155 geen heer van Helmond was, maar een persoon uit de nabijheid van de bisschop van Luik, een kanunnik waarschijnlijk. Die suggestie betekent dat Van Boven een identificatie van de Stephanus uit 1155 en die uit het *necrologium* van Floreffe – al zegt hij dat niet – verwerpt.²⁵ De schenker van de ‘hof van Helmond’ aan de abdij van Floreffe blijft dan nog meer in nevelen gehuld. De voorzichtigheid van Van Boven met betrekking tot deze associatie is terecht, al is – zoals ik hierboven al aangaf – identificatie niet direct uit te sluiten. Maar een kanunnik? Persoonlijk onderzoek in het bisschoppelijk archief en het staatsarchief van Luik heeft tot nu toe niet geleid tot de ontdekking van een Stephanus als kanunnik in een van de Luikse kapitels in de betreffende tijdperiode. Vooral nog lijkt het mij derhalve te vroeg, ook al omdat de argumentatie van Van Boven niet overtuigend is, deze suggestie te ondersteunen. Resten nog de interpretaties van Maarschalkerweerd en Van de Meulenhof. Maarschalkerweerd sluit zich voor wat betreft de ‘hof’ aan bij Van Hooydonk: Stephanus schonk aan Floreffe de ‘hof’, die hij allodiaal in eigendom gehouden had, maar niet het domein. Dat was al lange tijd voor 1179 gedesintegreerd en bestond als feitelijke eenheid niet meer. In dat desintegratieproces had de ‘hof’ zijn oorspronkelijke functie niet kunnen behouden en was in handen gekomen van Stephanus.²⁶

Aangezien de interpretatie van Van de Meulenhof van de oorkonde van 1179 gekenmerkt wordt door een onjuist citeren eruit mogen we er een niet al te grote waarde aan hechten. Zo stelt hij dat in 1178 het goed in De Haghe aan Floreffe geschonken werd, en wat verder in de tekst schrijft hij dat in de oorkonde sprake is van 'een huis te Helmond in "die Haghe"'.²⁷ Het is derhalve verstandig de visie van Van de Meulenhof, grotendeels gebaseerd op deze onjuiste citaten, terzijde te laten.

Vooraf de oorkonden van mei 1220 en september 1222 hebben de laatste jaren aanleiding gegeven tot discussie. In 1983, toen de oorkonde van 1222 nog niet bekend was, schreef Van Boven in *Helmond als stad* dat hertog Hendrik I voor 1220 in bezit kwam van het domeingood in De Haghe, met andere woorden van het – in de interpretatie van Van Boven – vóór 1179 aan Floreffe geschonken gebied. Van Boven merkt vervolgens op – en dat was gezien de melding in het stuk van 1220 niet anders mogelijk – dat het domein van Helmond waarschijnlijk deel uitgemaakt heeft van een groter domein, dat mogelijk Helmond als centrum gehad heeft en in de 11de en 12de eeuw verbrokken geraakt is. Of de rechten over dit grotere domein ook aan de hertog kwamen laat Van Boven in het ongewisse.²⁸ In zijn artikel *Een onbekende oorkonde van 1222* stelde Van Boven zijn bovengenoemde theorie in het licht van het nieuw ontdekte charter bij. Met het 'dominium' dat in de oorkonde van mei 1220 genoemd werd is het domein met de daaraan verbonden rechten bedoeld, stelt Van Boven, zich baserend op Cerutti²⁹, en Sterksel, Binderen, Hersel, Lierop, Vlierden, Someren en Tongelre behoorden ertoe. Hendrik I had dit voor 1220 in bezit gekregen. Het is niet zozeer door de 'hof' van Floreffe over te nemen dat Hendrik I in het bezit van Helmond kwam: de 'hof' was op dat moment niet meer het centrum van het domein, waaraan alle rechten verbonden waren. Het oorspronkelijke domein was uiteengevallen en Stephanus was op de een of andere manier in het bezit gekomen van de 'hof'.

Het 'allodium de Helmont', zoals dat in september 1222 genoemd wordt, is eveneens onderdeel van dat grote, oorspronkelijke domein geweest maar is niet identiek aan het 'dominium'. Want, zo stelt Van Boven, als het 'koopcontract' tussen de hertog en Willem van Horne in september 1222 een hernieuwde overeenkomst was dan zou dat in de oorkonde tot uiting zijn gekomen, en zou sprake zijn geweest van het 'dominium' en niet van een 'allodium'. Zeker is dat de 'hof' van Helmond óf behoorde aan de abdij van Floreffe óf behoorde tot het voor 1220 aan Hendrik I toegekomen 'dominium'. Het 'allodium' dient dan ofwel gelegen te zijn rondom de burcht in het Aa-dal vlakbij De Haghe ofwel aan de overzijde van de Aa, waarop de stad Helmond is ontstaan.³⁰

Samengevat: het 'dominium de Helmont' van 1220 omvatte een uitgestrekt gebied, waarbinnen meerdere goe-

deren en *allodia* lagen. De 'hof van Helmond', die in 1179 aan de abdij van Floreffe behoorde, ligt binnen dit 'dominium'. Het 'allodium de Helmont' is niet identiek aan het 'dominium', maar heeft misschien in oorsprong, net als de 'hof', wel binnen dit 'dominium' gelegen.

In *Nogmaals de oorkonde van 1222 betreffende Helmond* reageerde J.P.J. Lijten op de theorie van Van Boven.³¹ Na een minutieuze analyse van de tekst van het charter van september 1222 stelt Lijten dat het charter geen 'koopcontract' is, maar een betalingsregeling, wat impliceert dat de koop als zodanig al enige tijd voor september 1222 gedaan kan zijn. Daarbij: er is in het charter sprake van het 'allodium de Helmont' en niet van het 'allodium in Helmont', met andere woorden er is sprake van een allodiaal bezit dat de naam Helmond draagt en niet van een allodiaal bezit in het gebied Helmond. Lijten komt tot de conclusie dat het in het charter van mei 1220 en in dat van september 1222 handelt om hetzelfde gebied: de hertog heeft voor 1220 de allodiale heerlijkheid Helmond gekocht, maar had die nog steeds niet betaald in september 1222. Met andere woorden: 'dominium' (1220) = 'allodium' (1222). Een interessante hypothese, die niet onaannemelijk is, alhoewel aangetekend moet worden dat het taalkundige element niet altijd opgaat.³² Twijfelachtig is wel het exposé van Lijten met betrekking tot de oorsprong van het bezit van de Van Horne's in Helmond. De familie Van Horne zou zich in het bezit hebben gesteld van de belangrijke bezittingen van Floreffe in Helmond, waaraan mogelijk ook heerlijkheidsrechten kleefden, die zij als voogden bestierden.³³ De vraag is namelijk hoe belangrijk die bezittingen van Floreffe zijn geweest; het enige bezit dat zij met zekerheid hadden in Helmond was de 'hof' in De Haghe, en of daar heerlijkheidsrechten toe behoorden is hoogst twijfelachtig. Bewijsmateriaal voor verder bezit ontbreekt, zodat wij voornamelijk deze veronderstelling niet kunnen ondersteunen. Van Boven houdt in een naschrift bij het artikel van Lijten vast aan zijn eigen interpretatie, hoewel niet al zijn argumenten steekhoudend zijn, met name de gevoelsmatige niet.³⁴ Maarschalkerweerd sluit net als Lijten niet uit dat 'dominium' en 'allodium' identiek zijn, maar argumenteert daarover niet.³⁵

Concluderend kunnen we stellen dat er twee mogelijke interpretaties zijn. Ten eerste: het 'dominium' van 1220 is niet gelijk aan het 'allodium', maar wijst op een groter geheel, waarschijnlijk het oorspronkelijke domein. Het in 1222 vermelde 'allodium' is mogelijk daarvan wel een onderdeel geweest. Ten tweede: het 'dominium' is gelijk aan het 'allodium', omdat het charter van 1222 een betalingsregeling bevat die betrekking heeft op de koop van het 'dominium' voor 1220 en aangezien sprake is – in een vrije vertaling – van het allodiale goed Helmond. Het charter van 28 mei 1241, waarmee het stad-zijn van Helmond te bewijzen is, wordt over het algemeen in verband gebracht met de stadsrecht- en vrijheidsverleningen

rond 1230-1232 aan Oisterwijk, Eindhoven en Sint-Oedenrode.³⁶ Aangezien een stadsrechtverlening aan Helmond blijkens de gegevens uit het charter van 1241 wel heeft plaatsgevonden wordt er door Van Boven en Maarschalkerveerd vanuit gegaan, en met recht, dat die stadswording van Helmond tegelijkertijd heeft plaatsgevonden, dus zo rond het jaar 1232. Bewijs daarvoor hebben we evenwel niet: we weten alleen dat vóór 1241 Helmond tot stad geworden is.³⁷

In het voorgaande hebben we met betrekking tot twee gegevenheden belangrijke verschillen in interpretatie kunnen constateren. Allereerst in de visies over de omvang van de schenking aan de abdij van Floreffe voor 1179 en de persoon van de schenker. Vervolgens in de visies over de relatie tussen het *'dominium'* van 1220 en het *'allodium'* van 1222. Opvallend is verder dat door alle genoemde auteurs bij voorbaat geaccepteerd wordt dat de in 1179 vermelde 'hof' een centrum geweest is van een domein, volgens de theorie van het klassieke domeinstelsel.

Onderstaande interpretatie van het hierboven aangegeven bronnenmateriaal biedt, rekening houdend met de verschillende naar voren gebrachte hypothesen, een beeld van de periode 1179-1241 dat op enkele details afwijkt van de interpretaties zoals die hierboven zijn omschreven. Ons beeld zou een nieuwe opening kunnen bieden voor de studie van de vroege heerschappij-structuren in het gebied rondom Helmond en zou aanleiding kunnen zijn voor nader onderzoek.

Het beeld

DE POLITIEKE ACHTERGROND

Rond 1100 waren de bezittingen van de graven van Leuven geconcentreerd in de zuidelijke delen van het latere hertogdom, in het huidige Belgische Brabant. Aanzienlijke uitbreiding van hun territorium wisten de graven pas in de loop van de twaalfde eeuw te verwerkelijken. De verwerving van het markgraafschap Antwerpen in 1106 kan als het begin van een snelle machtsontplooiing worden beschouwd. In datzelfde jaar ontvingen de graven de hertogelijke waarheid van Neder-Lotharingen, een loze, maar desalniettemin zeer eervolle titel, die zeer veel territoriale aanspraken met zich meebracht.³⁸ Dat de Duitse keizer, tussen 1138 en 1146³⁹, aan de roerige hertogen de voogdij over alle abdijen in hun gebied toekende is voor hun expansie van niet onbetekenend belang geweest.⁴⁰ Rond het midden van de twaalfde eeuw zijn in het huidige Noord-Brabant nauwelijks activiteiten van de Neder-Lotharingse hertogen te bespeuren. Hun enige steunpunt was het van de bisschop van Utrecht in leen gehouden landgoed Orthen, dat op een strategisch gunstige locatie gelegen was.⁴¹ Intensieve activiteiten van de hertogen blijven over het algemeen nog uit. Zij hielden zich

voornamelijk bezig met de afronding van hun reeds eerder verworven bezittingen en met de verwerving van de verschillende enclaves die daarbinnen bestonden. Hoever de hertogelijke bezittingen zich in 1190 naar het noorden uitstrekten is moeilijk te bepalen. Wel lijkt zeker dat de hertogelijke macht al tot voorbij Oisterwijk, Arendonk en Turnhout reikte. Verder in het noorden was naast Orthen nu ook Tiel in de macht van de hertog gekomen.⁴² Maar het zwakke punt van de hertogelijke bezittingen in deze noordelijke streken was de sterke verboddeling ervan en de verspreide ligging tussen de bezittingen van andere landsheerlijke vorsten in. De graaf van Holland immers oefende een gestaag groeiende invloed uit in het noordwestelijke gedeelte van het huidige Noord-Brabant door het bezit van Geertruidenberg en Strijen. De bisschop van Utrecht poogde door de aanwending van enkele kleinere bezittingen een vinger in de pap te krijgen, terwijl zijn Luikse collega in het oostelijk gedeelte van het gebied grote zeggenschap had.⁴³ De graaf van Gelre bezat in het gebied een machtspositie door het bezit van het graafschap Sint-Oedenrode en de *'eninge'* of *'unitas'* van de Kempen.⁴⁴ Naast de invloedssferen van de grote territoriale heren waren er een aantal kleinere of grotere vrije heerlijkheden, waartoe ook Helmond geruime tijd behoorde, en waarvan Breda een van de belangrijkste was.⁴⁵

Gesteld kan zeker worden dat binnen dit conglomeraat van territoriale vorsten, strevend naar de opperheerschappij, en plaatselijke heren, zich moeite gevend niet opgeslokt te worden door de machtshonger van een van hun machtiger burens, de graaf van Gelre degene was die de beste mogelijkheden had zijn opperheerschappij over dit politieke vacuüm te vestigen. De strategische positie van de hertog van Neder-Lotharingen was aanvankelijk uitermate zwak.

Hendrik I stelde zich ten doel deze situatie in zijn voordeel te veranderen, en vanaf het begin van zijn regering streefde hij op systematische wijze naar een versterking van zijn noordelijke bezittingen. De consolidering daarvan echter kon pas bereikt worden wanneer alle 'vreemde' invloedssferen, gezagsmomenten en enclaves waren geëlimineerd dan wel ondergeschikt gemaakt. Voor de versterking van zijn macht stonden hem enkele juridische instrumenten ter beschikking; om de hem concurrerende territoriale vorsten zijn opperheerschappij te doen erkennen was gewapende strijd niet te vermijden. Voor de hertogelijke machtsversterking zijn de voogdij en de feodaliteit van uitzonderlijk belang geweest. Aangezien de hertog de oppervoogdij over de kloosterinstellingen in zijn gebied uitoefende was elke uitbreiding van het kloosterareaal indirect een vergroting van de hertogelijke macht. En bijna alle monastieke instellingen in het machtsgebied van de hertog, zoals Tongerlo, Floreffe-Postel en Averbode, hadden bezittingen in het huidige Noord-Brabant! Wel waren het de plaatselijke onder-

voogden die de bevoegdheden uitoefenden, maar de hertog had door zijn oppervoogdij deze heren, die vaak ook al in het feodale systeem opgenomen waren, in een zekere greep.⁴⁶ Naast de voogdij wist de hertog zijn invloed te vergroten door contracten af te sluiten met verschillende van die kloosterinstellingen en op die manier deelgenoot te worden in hun ondernemingen.⁴⁷ Ook wist hij van buiten zijn directe machtsgebied gevestigde kloosterlijke instellingen bezittingen te kopen of te pachten⁴⁸, terwijl hij ook usurpatie van dergelijke bezittingen niet uit de weg ging.⁴⁹

Naast het uitbuiten van de voordelen die de voogdij hem bood werden door Hendrik I ook vele allodia gefeodaliseerd of door usurpatie of koop in eigen bezit gebracht. In de meeste gevallen betekende het dat de eigenaars door de hertog gedwongen werden hun goederen aan hem over te dragen, waarna hij als suzerein ze aan de voormalige eigenaars in leen teruggaf. Vele oorspronkelijk 'vrije', allodiale heren kwamen zo in een feodale verhouding tot de hertog te staan, die een dergelijke feodalisatie-politiek in eerste instantie vooral in de grensstreken voerde.⁵⁰ Op die manier probeerde de hertog zowel de grote rivieren, en dan vooral de Maas, onder controle te krijgen, de positie van Orthen-'s-Hertogenbosch te versterken⁵¹, als de gebieden van de graven van Holland en Gelre te omsingelen en te isoleren.

Deze machtsversterkende activiteiten werden door Hendrik I ondersteund door het gebruik van het *ius forestense* of wildernisregaal, waarvan hij dankzij zijn waardigheid van hertog van Neder-Lotharingen in deze streek gebruik kon maken. Dat regaal betekende dat de houder beschouwd werd als eigenaar van alle grond die geen aantoonbaar particulier eigendom was, met andere woorden woeste gronden als bossen, moerassen, heidevelden, zandverstuivingen, meren, vennen en – niet te vergeten – aanwassen van de rivieren. Deze woeste gronden konden door de hertog in erfpacht worden uitgegeven, maar konden ook toegevoegd worden aan zijn eigen allodia of aan de door hem in leen uitgegeven gebieden.⁵²

De eliminatie van de door de andere territoriale vorsten gecreëerde machtscentra werd door deze machtsversterkende activiteiten van de hertog ten sterkste bevorderd. Ze waren alleen evenwel niet voldoende om een daadwerkelijke eliminatie te bewerkstelligen. Daartoe was, zoals hiervoor reeds werd benadrukt, van tijd tot tijd strijd noodzakelijk.

Aangezien noch van Utrecht noch van Luik veel gevaar te duchten was stemde Hendrik I zijn politiek af op Holland en Gelre, waarvan de graven niet alleen de intentie hadden maar ook in staat waren zijn plannen te dwarsbomen.⁵³ De Hollandse graaf Dirk VII (1190-1203) wenste de uitbreiding van Dordrecht en derhalve diende hij zijn macht zuidwaarts te versterken.⁵⁴ Een confrontatie met Hendrik I kon niet uitblijven, een confrontatie waarin Holland de zwakste partij bleek. Na de oorlogsprikelen

van 1202 en 1203 bleek dat Dirk VII zijn aspiraties niet in werkelijkheid kon omzetten; integendeel, Hendriks vredesvoorwaarden minimaliseerden de invloed van de Hollandse graaf in het westelijke deel van het huidige Noord-Brabant. Dirk moest erkennen Dordrecht en omgeving van de hertog in leen te houden, moest Geerttruidenberg en al het land tussen Strijen en Waalwijk afstaan en afstand doen van zijn aanspraken op Breda.⁵⁵ Doordat Holland na 1203 in een successiestrijd verzeild raakte kon Hendrik de Brabantse positie stabiliseren en consolideren en zich concentreren op zijn enig overgebleven grote rivaal: de graaf van Gelre.

Conflicten met Gelre hadden al in 1195 geleid tot een korte oorlog, waarvan de gelukkige uitkomst Hendrik I in staat had gesteld zijn greep over de grote rivieren te versterken.⁵⁶ De mislukte Gelderse expeditie in 1202, toen Otto I (1182-1207) als bondgenoot van Dirk VII ten strijde trok, had tot gevolg dat Hendrik I in het door hem aan de graaf opgelegde vredesverdrag de Gelderse invloed succesvol kon aantasten. De graaf moest ten gunste van Hendrik I afstand doen van de *unitas* van de Kempen en van zijn rechten op het graafschap Megen.⁵⁷ Uitgeschakeld echter was de graaf nog niet. Maar na 1203 werd de positie van de hertog door de toepassing van de reeds beschreven machtsversterkende activiteiten steeds beter. Het machtsgebied van de graaf van Gelre in het huidige Noord-Brabant, het graafschap Sint-Oedenrode, werd stilaan omsingeld. In november 1231 tenslotte wist Hendrik tegen een betaling van 2000 Keulse marken het graafschap Sint-Oedenrode in handen te krijgen.⁵⁸ Aan de opperheerschappij van de hertog valt dan in dit gebied niet meer te tornen.

Als laatste stap in het proces van machtsversterking én als eerste stap in het proces van consolidering volgen dan in het verworven gebied stichtingen van steden en vrijheden, waaraan men een zekere defensieve functie niet kan ontkennen. Zo worden in de periode 1230-1233 Oisterwijk en Sint-Oedenrode tot vrijheden en Eindhoven en, waarschijnlijk, Helmond tot stad.⁵⁹ De verwerving van de voogdij over de abdij Berne in 1235 past ook helemaal in de politiek van consolidering zoals die door de hertog in deze streken werd gevoerd, net als de invoering van de Brabantse bestuursorganisatie.

Helmond

Afgezien van de uit 1108 daterende oorkonde van de Utrechtse bisschop, waarin een zekere *'Hezelo de Helmond'* genoemd wordt⁶⁰, bezitten we geen historisch bronnenmateriaal met betrekking tot Helmond van voor 1179. In dat jaar blijkt dat een 'hof van Helmond' behoort aan de Norbertijner kanunniken van de abdij van Floreffe. Paus Alexander III neemt in de betreffende bul de abdij onder zijn bescherming en bevestigt haar in het bezit van alle goederen die aan haar geschonken zijn

of nog geschonken zullen worden.⁶¹ De omschrijving in de oorkonde is duidelijk; er is sprake van 'de hof van Helmond met zijn bijhorigheden'. Waar die 'hof' in Helmond getraceerd moet worden lijkt ook zeker. Aangezien later de enige bezittingen die Floreffe in Helmond had gelegen waren in De Haghe, ten westen van de rivier de Aa en in de omgeving van de huidige Haagstraten, lijkt het aannemelijk dat de aan de norbertijnen geschonken 'hof van Helmond' daar gelegen heeft. Een groter probleem vormt de omvang van deze voor 1179 gedane schenking. Want wat wordt bedoeld met een 'hof'? Een 'hof' is in het klassieke domeinstelsel de centrale hoeve, de woonplaats van de domeinheer en opslagplaats van de geproduceerde landbouwproducten. Tot en met de 10de eeuw bedoelde men met de term 'hof' het domein zelf, maar die betekenis verdween toen in de 11de eeuw, en sterker nog in de 12de, het domeinstelsel verdween. De domeinen raakten in verval en vielen uiteen. De 'hof' was toen niet anders meer dan een grote boerderij, die de centraliserende domeinfunctie verloren had.⁶² Op deze manier beschouwen alle gepresenteerde interpretaties de 'hof'. De vraag evenwel is of we de omschrijving in de oorkonde van 1179 op deze manier mogen interpreteren. Aangezien we naar alle waarschijnlijkheid te maken hebben met een *destinataris*-uitvaardiging – een oorkonde opgesteld door de belanghebbende – moeten we de term 'curtis' interpreteren in de zin van de Norbertijnse terminologie. 'Curtis' (soms ook 'curia' genoemd) betekent dan eveneens 'uitbatingscentrum', en is een centrum van Norbertijns grondbezit. Een dergelijke 'curtis' heeft echter over het algemeen geen domaniale basis en zeker niet de ouderdom daarvan. Het gebruik van de term in de oorkonde mag derhalve niet leiden tot een verbinden van het begrip met de theorie van het klassieke domeinstelsel.

Wie de schenking deed lijkt duidelijk. In het *necrologium* van Floreffe wordt opgeroepen te bidden voor 'Stephanus, van wie wij het allodium van Helmond hebben'.⁶³ Aangezien Floreffe alleen bezittingen in De Haghe had moet het door Stephanus geschonken 'allodium' daar gelegen hebben; dit betekent dat het welhaast zeker is dat de 'hof' uit het charter van 1179 gelijk is aan het 'allodium' uit het *necrologium*. Met andere woorden: een zekere Stephanus heeft vóór 1179 een stuk grond, dat hij in volledig eigendom had, geschonken aan Floreffe, welke abdij daar een 'curtis' oprichtte. Wie Stephanus was is onduidelijk. Een identificatie met de in een oorkonde van 1155 genoemde Stephanus⁶⁴, zoals Van Hooydonk voorstelt, is niet uit te sluiten. Maar zelfs dan weten we niets over Stephanus. De rest van het 'allodium' buiten wat de 'hof' zou worden bleef in handen van Stephanus, inclusief de mogelijkerwijze binnen dit gebied ontstane dorpsnederzetting van afhankelijke boeren. Het bestuur en de administratie van het niet door Stephanus weggeschonken gebied werden vanuit een centrum in het Aa-dal, dat

ontegengesteld in de oudste fase van het recent opgegraven Oude Huys te herkennen is, ter hand genomen. Vanaf het midden van de 12de eeuw zijn in dat indrukwekkende bolwerk immers sporen van bewoning aangetroffen, terwijl de grondprofielen zelfs lijken te wijzen op bebouwing in de laat-elfde eeuw.⁶⁵ Het zou mij niet verwonderen wanneer Stephanus de ondervoogdij over de 'hof' heeft behouden, en derhalve een grote invloed op zijn voormalige eigendom kon uitoefenen.

Na 1179 verschijnt Helmond zo'n dertig jaar niet meer in het historische bronnenmateriaal. Een zeer belangrijke periode, want Hendrik I van Brabant vestigt in deze periode een grote macht in het huidige Noord-Brabant. In het kader van zijn activiteiten tegen de Gelderse graaf moet zijn oog gevallen zijn op Helmond, en dan vooral op het niet aan Floreffe geschonken gedeelte daarvan. Want wanneer hij in mei 1220 de abdij van Averbode bevestigt in het bezit van de 'curia' Sterksel, deelt hij mede dat die 'curia' gelegen was binnen het 'dominium' van Helmond, dat 'onlangs' aan hem was gekomen.⁶⁶ Voor mei 1220 stelde Hendrik I zich dus in het bezit van het 'dominium' Helmond; op welke wijze is niet bekend. Wat moesten we nu onder dit 'dominium' verstaan? Van Boven zegt – zoals we hierboven gezien hebben – dat onder een 'dominium' een domein verstaan wordt met de daaraan verbonden rechten. De veronderstelling dat met het 'dominium de Helmont' uit de oorkonde van mei 1220 het oorspronkelijke domein bedoeld wordt, is zeer aantrekkelijk, maar helaas niet te bewijzen. Het 'dominium' voor te stellen als, in oorsprong, een domein, lijkt – aangezien de domeinen als territoriale eenheden al lang waren uiteen gevallen – uiterst onwaarschijnlijk. Zeker lijkt wel dat het territorium dat door Hendrik I als behorende tot het 'dominium van Helmont' wordt voorgesteld zeer omvangrijk was. Sterksel behoorde er toe, en, zoals Van Boven aangaf, waarschijnlijk ook Hersel, Lierop, Someren en Tongelre.⁶⁷ Onderdelen van die eens bestaan hebbende grotere territoriale eenheid werden in de loop der tijden illegaal in bezit genomen door andere heren; zo kan Herbert van Heeze in het bezit gekomen zijn van Sterksel, en dat als een allodiaal bezit beschouwd hebben.⁶⁸ De oorspronkelijke eigenaars van dit territorium, dat waarschijnlijk Helmond als centrum had, bleven echter de rechten over dat gebied pretenderen, al waren zij niet in staat ze af te dwingen.⁶⁹ Derhalve lijkt met het 'dominium' niet zozeer een klassiek domein bedoeld te zijn – begrip van wat dat was mag in de dertiende eeuw niet meer verwacht worden – als wel de eens aan dat oude, grote territorium verbonden rechten. Met andere woorden: de Helmondse 'heren' bezitten een cluster door hen niet langer afdwingbare heerlijkheidsrechten over een gebied dat eens aan hen toebehoorde, en dat – ook al is het uiteengevallen – door hen nog steeds beschouwd wordt als een eenheid. Hendrik I neemt nu voor 1220 dat 'dominium' over, dat wil zeggen de heer-

lijkheden die de Helmondse 'heren' pretendeerden te hebben over gebieden die voorheen hadden toebehoord aan een groter territorium. We zouden *'dominium'* derhalve kunnen omschrijven als het oorspronkelijke machtsbereik van één heerser. De vermelding van dat *'dominium'* in de oorkonde van 1220 betekent dat Hendrik I poogt deze heerlijkheidsrechten over dit oude machtsgebied, dit machtsbereik, weer tot gelding te brengen. Want als hij daarin zou slagen zou hij zijn positie ten opzichte van de graaf van Gelre ten zeerste versterken.

Deden de Helmondse heersers met de afstand van het *'dominium'* ook afstand van Helmond zelf en de rechten daarover? Dat is een problematische kwestie, waarop een eensluidend antwoord onmogelijk is. De oorkonde van september 1222 biedt daarop immers ook geen ondubbelzinnig antwoord. Toch lijkt het mij dat Hendrik I zich voor 1220 niet in het bezit stelde van Helmond zelf. De Helmondse 'heren' deden wel afstand van de door hen niet meer af te dwingen rechten over het 'oude' territorium, hun eigen Helmondse gebied, dat gedomineerd werd door het voor deze streken ongekende militaire bolwerk 't Oude Huys, hielden zij stevig in handen. Want indien in het charter van september 1222 een betalingsregeling getroffen werd voor de voor 1220 al overeengekomen koop van het *'dominium'*, waarom is daarvan dan geen sprake? Waarom gebruikt men ineens de term *'allodium de Helmont'*? En waarom behelst de betalingsregeling niet alleen dat Helmondse *'allodium'*, maar ook specifiek genoemd goederen in de Peel, waartoe waarschijnlijk Vlierden behoorde, en de voogdij over de goederen van Echternach in dat gebied? Die twee laatste behoorden klaarblijkelijk dan niet tot het *'dominium'*, tenminste uitgaande van Lijtsens theorie dat het *'allodium'* en het *'dominium'* identiek zijn. De toevoeging van deze 'aankopen' duidt er op dat met de in het charter van 1222 weergegeven transactie een andere overeenkomst bedoeld is dan die voor die van de overname van het *'dominium'*. En dat zou ook betekenen dat het in 1222 genoemde *'allodium'* niet identiek is aan het *'dominium'*. Hiervan uitgaande lijkt het waarschijnlijk dat met het *'allodium'* in 1222 het gebied bedoeld wordt dat voor 1179 niet aan Floreffe was weggeschonken, het kerngebied van het oude Helmondse territorium. Het gebied waarover de Helmondse territoriale 'heren' hun greep hadden kunnen handhaven en dat hun allodiaal bezit gebleven was. Waar dat gelocaliseerd moet worden is problematischer, maar naar alle waarschijnlijkheid behoorde er in ieder geval 't Oude Huys toe in De Haghe met de daarbij behorende goederen, die zich mogelijkerwijze ook uitstrekten aan de oostzijde van de Aa, tot en met Binderen wellicht. En het was dit gebied dat Hendrik I voor september 1222 kocht, en waarvoor hij een zeer aanzienlijke som geld over had, namelijk 300 Keulse marken.⁷⁰ Die hoge som zal gedeeltelijk te verklaren zijn

uit het militaire bolwerk dat het gebied domineerde; dat zal ook de reden geweest zijn waarom Hendrik I het gebied zelf in handen hield en niet in leen uitgaf. De koop van het *'allodium'* was net als die van het *'dominium'* een onderdeel van de machtsversterkende activiteiten van de hertog, zoals die in de voorgaande paragraaf beschreven werden. De verwerving van Helmond droeg bij aan de omsingeling en verzwakking van het Gelderse machtsgebied in het huidige Noord-Brabant, het graafschap Sint-Oedenrode.

Vanaf 1222 is Helmond derhalve in zijn geheel hertogelijk bezit. En hoewel in het schriftelijke bronnenmateriaal nergens blijkt dat er in dit gebied een dorpsnederzetting was is onlangs het bestaan ervan door naamkundig en archeologisch onderzoek aangetoond. Hoe die nederzetting is ontstaan blijft hier buiten beschouwing.⁷¹ In elk geval lijkt het erop dat toen Hendrik I het Helmondse gebied verwierf de ontstane nederzetting een economische groei doormaakte.⁷² En het is aan geen twijfel onderhevig dat Hendrik I in zijn pogingen zijn nieuw verworven territorium te consolideren die economische groei heeft gestimuleerd, mogelijk – of welhaast zeker – door een verlening van stadsrechten, zoals hij dat met een groot aantal nederzettingen in het huidige Noord-Brabant gedaan heeft. Het probleem evenwel is dat een schriftelijke bevestiging van de Helmondse stadsrechten ontbreekt. Wanneer dat heuglijk gebeuren heeft plaatsgevonden is derhalve moeilijk vast te stellen. Gelukkig is het wel mogelijk dat tijdstip te benaderen. Want hoewel Helmond voor de eerste keer *'oppidum'* (stad) genoemd wordt in een oorkonde van 14 juni 1256,⁷³ een oorkonde van 28 mei 1241 biedt een duidelijk gegeven dat de stadsrechtverlening voor die datum plaatsvond. Dat in dit charter schepenen van Helmond optreden is een aanwijzing, maar niet doorslaggevend. Ook niet tot stad verheven nederzettingen kunnen over een schepenbank beschikken. Het is vooral het aan het charter bevestigde zegel, dat niet enkel als zegelteken een pothelm toont (het stadswapen), het draagt ook het rand-schrift *'sigillum oppidi burgencium de Helmont'*, met andere woorden het zegel van de stad en van de burgers van Helmond.⁷⁴ Dat geeft in ieder geval de zekerheid dat de nederzetting Helmond vóór 28 mei 1241 tot stad geworden is. Een datum rond het jaar 1232 in aanmerking nemen als mogelijke stichtingsdatum ligt dan voor de hand, gezien de verleningen aan Oisterwijk, Eindhoven en Sint-Oedenrode.⁷⁵ Dat Maria van Leuven (1189-1260), dochter van Hendrik I en na diens dood in 1235 vrouwe van Helmond, de ontwikkeling van de nederzetting in een meer stedelijke richting heeft gestimuleerd ligt voor de hand, al zijn daar nauwelijks aanwijzingen voor voorhanden. Maar na de stadstichting, die een resultaat was van een doelbewuste hertogelijke politiek, blijken hertogelijke activiteiten niet te leiden tot een sterke groei; het ontwikkelingsproces stakte zelfs, zeker na de dood van

Maria van Leuven. En hoewel het belang van het gebied Helmond waarschijnlijk groot was geweest in de periode dat Hendrik I zijn macht vestigde en stabiliseerde in het huidige Noord-Brabant – hij hield het gebied immers in zijn eigen bezit –, toen aan de opperheerschappij van de Brabantse hertog niet meer te twijfelen viel en diens belangen elders kwamen te liggen werd het belang van Helmond, gelegen in een marginaal gebied van het grote hertogdom, steeds minder.

Slot

Het historische beeld van de periode waarbinnen de hertogelijke verwerving en de stichting van de stad Helmond plaatsvonden kent, zoals uit de verschillende hierboven omschreven interpretaties blijkt, verschillende gezichten, al wijken ze slechts van elkaar af op enkele detail-kwesties. Maar het aantal feitelijke gegevens is zo gering dat volledige overeenstemming vooralsnog onmogelijk lijkt. Wij hebben ons in het voorgaande niet kunnen aansluiten bij Van Hooydonk en Maarschalkerveerd voor wat betreft de interpretatie van de zinsnede in het charter van 1179 *'de hof van Helmond'*. Wij tekenen bezwaar aan tegen de identificatie van de 'hof' met een klassiek 'domein' en de interpretatie van de rond 1220 gebruikte term *'dominium'*. Voor wat betreft het tijdstip van schenking en de persoon van Stephanus: de geponeerde meningen zijn alle onbewijsbaar, al hoeven zij niet onwaarschijnlijk te zijn. Dat laatste geldt wel

voor de pogingen van Van Hooydonk een stamboom van de eerste Helmondse heren op te stellen. Voor wat betreft de relatie tussen het *'dominium'* en het *'allodium'* hebben wij ons aangesloten bij Van Boven, die beiden beschouwt als niet identiek, al verschillen wij – zoals gezegd – met Van Boven van mening voor wat betreft de inhoud van het begrip *'dominium'*. Overigens zij hier duidelijk dat de interpretatie van Lijten op grond van het materiaal mogelijk is, hoewel minder waarschijnlijk. Wat wij ten eerste hebben willen benadrukken is dat het hele proces van verwerving en stadstichting niet te begrijpen is zonder de politieke situatie in ogenschouw te nemen, waarmee Hendrik I van Brabant zich in het huidige Noord-Brabant geconfronteerd zag.

De stelling van Pieter Geyl dat de geschiedenis een *'discussie zonder einde'* is blijkt zonder meer van toepassing op de interpretatie van de beginperiode van de Helmondse geschiedenis. En, helaas, die uit zich niet meer dan ze tot nu toe gedaan heeft. De ochtendstond van Helmond heeft geen mond, ze vertelt ons niet hoe de werkelijke gang van zaken geweest is, hoe graag dat we dat ook zouden willen. Hopen we enkel dat toekomstig archeologisch onderzoek verschoond zal blijven van de blunders door officiële instanties die het eerste onderzoek kenschetsten. Voor het beeld van de eerste historische ontwikkeling van Helmond kan namelijk het archeologisch onderzoek van essentieel belang zijn.

Helmond, november 1990

Noten

* Voor een eerdere editie, in licht afwijkende vorm, zie *De Vlasbloem* X (1989), 31-50.

¹ P. Geyl, *Napoleon. Voor en tegen* (Haarlem-Bussum 1929²), 5.

² Zie voor Hendrik I, in afwachting van een nieuwe biografie, G. Smets, *Henri I, duc de Brabant 1190-1235* (Brussel 1908).

³ Wij zullen ons in dit artikel niet bezighouden met de wijze waarop op de plaats waar nu Helmond ligt een nederzetting ontstond en wanneer dat gebeurde. Het bronnenmateriaal is te beperkt voor een dergelijke onderneming. De voornamelijk op toponymica gebaseerde studie van J. H. van Hooydonk, *Het oudste Helmond, een jonge nederzetting in het oude Peelland*, in: *De Vlasbloem* I (Helmond 1980), 43, biedt van dat ontstaan een onvermijdelijk speculatief, maar, van de dateringen waarschijnlijk afgezien, plausibel beeld. Vergelijk hiermee P. van de Meulenhof, *Helmond en haar ontstaan*.

Bijdrage tot de geschiedenis van Helmond (Helmond 1987), 29-32, wiens visie, die sterk van die van Van Hooydonk afwijkt, te zwak is onderbouwd.

⁴ Gemeentelijke Archiefdienst Helmond, Oud Archief Helmond, inv.nr. 191, *Advertissement van rechten gedaen maecten ende den Ed. Raede van Brabant overgegeven uyt de name ende van wegen burgemeesters, schepenen en regeerders der stad Helmont*, art. 329-330. Voor de overwegingen van A. M. Frenken zie zijn standaardwerk *Helmond in het verleden* (Helmond 1975²), 22.

⁵ Rijksarchief Utrecht, Verz. Kap. Oud Munster, inv.nr. 1, fo. 96. Voor de editie zie S. Muller Fz. en A. C. Bouman (uitg.), *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301 I* (Utrecht 1920), 257-258, nr. 280.

⁶ Rijksarchief Namen, Kerk. Arch. 3288, cartularium van de abdij Floreffe, fo. 191r-192v. Voor de editie van de pauselijke bul zie H. P. H. Camps (uitg.), *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*.

- I. De Meijerij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert). Eerste stuk (690-1294) ('s-Gravenhage 1979) (voortaan ONB I), 116-117, nr. 71.
- ⁷ Ibidem. 'et molendinum Stipedunch, curtem de Werchina cum omnibus appendiciis suis, curtem de Helmont cum suis pertinentiis, tertiam partem ecclesie et decime de Rixstelle, ...'. 'Werchina' is niet te identificeren; mogelijkwijze is het een persoonsnaam.
- ⁸ Rijksarchief Namen, Kerk. Arch. 3288, cartularium van de abdij van Floreffe, fo. 192v-193v; ONB I, 124, nr. 75. Het afschrift geeft de volgende formulering: 'item ubi dicitur curtem de Lidorp sequitur hic cum iure quod habetis in ecclesia et decima ipsius ville, curtem de Helmont et cetera; item ubi habetur tertiam partem ecclesie et decime de Rixstelle habetur sic ius quod habetis in ecclesia et decima de Rixstel et cetera; ...'.
- ⁹ Voor het necrologium zie J. Barbier, La nécrologie de l'abbaye de Floreffe, de l'ordre de Prémontré, au diocèse de Namur, in: *Analecetes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique* 13 (1876), 5-71, 190-287, aldaar 264. De passage luidt als volgt: 'x. kal. novembris: Commemoratio Johannis, abbatis de Stella; Stephani, de quo habemus allodium de Helmont; ...'.
- ¹⁰ ONB I, 185, 186, nr. 117. Het origineel van deze oorkonde wordt bewaard in het archief van de abdij van Averbode, sectie 1, karter 95. De betreffende formulering luidt als volgt: 'Cum infra dominium nostrum de Helmont, quod nuper ad nos devenit, ...'.
- ¹¹ Zie voor een editie: M. W. Van Boven m.m.v. M.P.J. van den Brand, Een onbekende oorkonde van 1222 betreffende Helmond, in: *Brabants Heem* 27 (1984) nr. 1, 2-14. Het origineel: Herzog von Croy'sches Archiv (Dülmen (BRD)), Archif Herz. Haus, Charters Grafenschaft Horn, inv.nr. M III, 1.
- ¹² Voor de editie van het charter zie ONB I, 271-272, nr. 192. Het origineel: Archief abdij Postel, charters Helmond 1. Voor het zegel zie ook: *Corpus sigillorum Neerlandicorum* ('s-Gravenhage 1937-1940), I, 59. Het citaat: '... scabini de Helmont...'
- ¹³ M. W. Van Boven, Helmond als stad. Een schets over de wording, in: *De Vlasbloem* 4 (1983) 99-115, aldaar 101.
- ¹⁴ Van de Meulenhof, *Helmond en haar ontstaan* (zie noot 3); Van Hooydonk, Het oudste Helmond (ibidem). De geciteerde passage is afkomstig uit J. H. van Hooydonk, Middeleeuws keramiek uit D'Oude Huys te Helmond, in: *De Vlasbloem* 4 (1983), 53-97, aldaar 91. Ook in zijn dagbladartikelen laat Van Hooydonk zich nooit uit over deze 'Hezelo de Helmond', zie H. van de Laarschot en C. van Lierop (red.), 't Helmonds Dagblad en 't Oude Huys (Helmond 1983).
- ¹⁵ P. C. B. Maarschalkerweerd, Helmond als heerlijke stad ten tijde van de Van Berlaers (1314-1447), in: Th. E. A. Bosman e.a. (red.), *De Heerlijke Stad. Achtste colloquium 'De Brabantse Stad Bergen op Zoom, 2 en 3 oktober 1987* (Assen-Maastricht 1988), 193-205, aldaar 194.
- ¹⁶ W. Steurs, La région entre Dommel et Peel (Brabant septentrional). Peuplement rural, géographie politique et création de villes, 1200-1400 environ, in: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* 60 (1982) 791-808, aldaar 800. Hij baseert zich op M. Gyseling, *Toponymisch woordenboek van België, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226)* I (Brussel 1960), 471.
- ¹⁷ Voor de mening van Steurs zie La région, 800.
- ¹⁸ ONB I, 93-95, nr. 58.
- ¹⁹ Van Hooydonk, Het oudste Helmond, 37.
- ²⁰ Van Hooydonk, Middeleeuws keramiek, 56-63.
- ²¹ ONB I, 153-156, nr. 91. We lezen in deze oorkonde niet Helmond, maar Heinberc. Voor de visie van Van Hooydonk: zie 't Helmonds Dagblad en 't Oude Huys, 69, 71-72. De reactie van Van Boven, ibidem, 70, 73.
- ²² Van Boven, Helmond als stad, p. 101-102. Van Boven vecht terecht de theorie van A. M. Frenken aan, dat de 'hof' niet meer geweest zou zijn dan de grond waarop voorheen de oude pastorie in De Haghe stond. Deze theorie, geponeerd in: De kerkelijke tienden in Helmond en Rixtel, in: *Bosche Bijdragen* 10 (1929-1930), 74-107, aldaar 75, is gebaseerd op het bezit van de abdij van Floreffe in de zestiende eeuw.
- ²³ F. L. Ganshof, Grondbezit en gronduitbating tijdens de vroege middeleeuwen in het noorden van het Frankische Rijk en meer bepaald in Toxandrië, in: *Brabants Heem* 6 (1954), 3-19.
- ²⁴ Van Boven, Een onbekende oorkonde van 1222, 9-10.
- ²⁵ 't Helmonds Dagblad en 't Oude Huys, 70, 73.
- ²⁶ Maarschalkerweerd, Helmond als heerlijke stad, 194.
- ²⁷ Van de Meulenhof, *Helmond en haar ontstaan*, 27, 75.
- ²⁸ Van Boven, Helmond als stad, 102.
- ²⁹ F. F. X. Cerutti, De schepenbank in de Brabantse stad en de overdracht en bezwaring van onroerende goederen, in: *Varia Historica Brabantica* 3 (1969), 55.
- ³⁰ Van Boven, Een onbekende oorkonde van 1222, 8-10.
- ³¹ *Brabants Heem* 40 (1988), nummer 3, 120-125.
- ³² Van Boven wijst in zijn *Naschrift* bij het artikel van Lijten zeer terecht op de op hetzelfde allodium in Sterksel betrekking hebbende oorkonden, waarin in de ene sprake is van 'allodium in Sterxele' en in het andere van 'allodium de Sterksele'. Zie respectievelijk ONB I, 148-150, nr. 88 en ONB I, 186-187, nr. 118.
- ³³ Lijten, Nogmaals de oorkonde van 1222, 122-123.
- ³⁴ Ibidem, 124-125.
- ³⁵ Maarschalkerweerd, Helmond als heerlijke stad, 194.
- ³⁶ ONB I, 222-226, nr. 150; ONB I, 240-241, nr. 165; ONB I, 241-242, nr. 166.
- ³⁷ Van Boven, Helmond als stad, 106-107; Maarschalkerweerd, Helmond als heerlijke stad, 199.
- ³⁸ Van essentieel belang voor de geschiedenis van het hertogdom Neder-Lotharingen en voor het opgaan daarvan in het hertogdom Brabant is W. Mohr, *Geschichte des Herzogtums Lothringen. II. Niederlothringen bis zu seinem Aufgehen im Herzogtum Brabant (11.-13. Jahrhundert)* Saarbrücken 1976). Voor het navolgende is vooral het hoofdstuk *Der letzte Herzog von Niederlothringen* gebruikt, 113-156, waarin het grotere internationale kader geschetst wordt waarmee Hendrik I gedurende zijn regeringstijd te maken had en waarbinnen hij een spil was. Voor de politiek van Hendrik I zie ook J. Baerten, Bij een onopgemerkte 750ste verjaardag. De politiek van hertog Hendrik I van Brabant (1190-1235), in: *De Brabantse Folklore*, nr. 235 (maart 1987), 3-13.
- ³⁹ P. Bonenfant en A. M. Bonenfant-Feytmans, Du duché de Basse-Lotharingie au duché de Brabant, in: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* 46 (1968) 1129-1165, aldaar 1151 en noot 1.
- ⁴⁰ Voor de toekenning van de voogdij aan de hertogen zie P. Avonds, Brabant en Limburg 1100-1403, in: *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (voortaan NAGN), II (Haarlem 1982), 452-482, aldaar 457, en J. Dhondt, Het ontstaan van het hertogdom Brabant, in: *Brabants Heem* 6 (1953), 74-80. Vergelijk: J. F. Niermeijer, Neder-Lotharingen en Friesland in de nadagen van het rijksgeslag, 1125-1196, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, II (Utrecht e.a. 1950), 94-117, aldaar 100-103. Voor de voogdij: W. Nolet en P. C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen* (Amsterdam 1951), 101-102. De voogd of advocaat van een kerkelijke instelling tegenwoordigde 'zijn' kerk of klooster voor de wereldlijke rechtbank en oefende in naam van 'zijn' kerk of klooster de militaire taak, de politieke taak en het halsrecht uit in de kerkelijke bezittingen. Van belang is eveneens de recente bundel: L'Avouerie en Lotharingie. Actes des 2es Journées Lotharingiennes (Luxembourg 1982), in: *Publications de la section Historique de l'Institut G.-D. de Luxembourg*, 98 (1984).
- ⁴¹ A. C. M. Kappelhof, Institutionele structuren in het noordoosten van Brabant: de Meierij van Den Bosch, in: *Organisatie en indeling van de Kempen op politiek en religieus gebied tijdens het Ancien Régime* (Tilburg 1981), 9-30, aldaar 14. Volgens I. H. Gosses en R. R. Post, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis der Nederlanden. I. De Middeleeuwen* ('s-Gravenhage 1977), 77, behoorde Orthen al ver voor 1100 tot de bezittingen van de graven van Leuven.
- ⁴² L. P. H. C. Van den Bergh, *Handboek der middelnederlandsche geographie* ('s-Gravenhage 1949), 246, stelt dat in 1106 met het markgraafschap Antwerpen ook Toxandrië, Noord-Brabant, in de macht van de graaf van Leuven kwam. Deze stelling is echter discutabel. In het noorden bezaten de hertogen de Veluwe in leen van de bisschop van Utrecht, al was hun macht over dit gebied hoogstens nominaal. Van den Bergh, 167, 248.
- ⁴³ Respectievelijk Avonds, 457 en ONB I, 39-42, nr. 26; ONB I 160, nr. 96.
- ⁴⁴ J. A. E. Kuys, De landsheerlijkheid van Gelre en Zutphen tot 1423, in: NAGN II, 324-345, aldaar 329-330. Voor de invloed van de graaf van Gelre zie eveneens Steurs, La région entre Dommel et Peel, 791-808.
- ⁴⁵ Van den Bergh, 247-250.
- ⁴⁶ Aan genoemde kloosterinstellingen worden zoals uit het ONB

blijkt heel wat schenkingen gedaan, niet alleen door de hertog, maar ook door plaatselijke heren, die zich in dit opzicht waarschijnlijk niet aan de invloed van de hertog konden onttrekken. Zie bijvoorbeeld ONB I, 148-149, nr. 88; 176-177, nr. 107; 181-182, nr. 112; 203-206, nr. 134; 218-219, nr. 146; 237, nr. 161; 237-238, nr. 162; 239-240, nr. 164 etc.

⁴⁷ Van Boven, Helmond als stad, 101.

⁴⁸ Als illustratie ONB I, 157-158, nr. 93. Hendrik I pacht van de Henegouwse Benedictijnenabdij Crespin het allodium Empel, waardoor hij een strategisch zeer belangrijk gebied aan de Maas in handen kreeg.

⁴⁹ De direct onder de bescherming van de hertog staande Norbertijner abdijen Tongerlo, Averbode, Floreffe-Postel en, later, Berne blijken zich op tal van plaatsen gevestigd te hebben op de bezittingen die voorheen toebehoorden aan niet onder de hertogelijke controle vallende 'buitenlandse' abdijen, zoals bijvoorbeeld Echternach. De Norbertijnen werden deze goederen geschonken door de regionale en lokale heren die als voogd voor die goederen waren opgetreden. Zie A. J. A. Bijsterveld, Een zorgelijk bezit. De benedictijnenabdijen van Echternach en St. Truiden en het beheer van hun goederen en rechten in oost-Brabant, 1100-1300, in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 5 (1988) 7-44, aldaar 17-18.

⁵⁰ Enkele voorbeelden: in 1191 draagt de heer van Cuyk de heerlijkheden Herpen en Uden in leen op aan de hertog (Kappelhof, 15); in 1196 worden de zeer uitgestrekte bezittingen van de heer van Breda leen van de hertog en uitgebreid met uitgestrekte woeste gronden vormen deze de hoge heerlijkheid Breda-Bergen op Zoom (Van den Bergh, 247); in de periode 1203-1222 volgt Tilburg (ONB I, 188-189, nr. 120); in de periode plm. 1220-1222 wordt Helmond verworven (Van Boven, Een onbekende oorkonde van 1222, 2-14); in 1232 verwerft de hertog Drunen en Waalwijk en van Boudewijn van Vught een groot allodium aan de Maas (respectievelijk ONB I, 230-231, nr. 155 en ONB I, 236-237, nr. 160). Het in leen uitgeven was bedoeld om zich te verzekeren van getrouwe leenmannen, die de landsheerlijke belangen aan de grenzen van het hertogdom zouden verdedigen. Daarnaast werden de inkomsten van de hertog door de betaling van de heergewaden vergroot.

⁵¹ In 1195 had Hendrik I op zijn landgoed te Orthen uit militaire en economische overwegingen de stad 's-Hertogenbosch gesticht. Van uit dit noordelijke steunpunt probeerde hij het noordoosten van het huidige Noord-Brabant in handen te krijgen. Zie R. Van Uytven, Aspecten van de middeleeuwse stadsgeschiedenis in het noorden van het hertogdom Brabant: het recht van Leuven en 's-Hertogenbosch, in: I. J. Brugmans e.a., *Plaatsbepaling van het historisch onderzoek betreffende Noord-Brabant binnen de geschiedenis der Nederlanden* (Tilburg 1982), 5-63, aldaar 17-23. H. P. H. Camps dateert de stichting van 's-Hertogenbosch in 1185: ONB I, 126-134, nr. 77.

⁵² Kappelhof, 16.

⁵³ De invloed van de bisschop van Utrecht was het makkelijkst te breken. Zijn bezittingen in het huidige Noord-Brabant waren te klein en daarnaast te ver van het Utrechtse machtscentrum verwijderd om daadwerkelijk effectief gemaakt te kunnen worden (Kappelhof, 15). De positie van de bisschop van Luik in het oostelijk gedeelte van het strijdtonel werd door Hendrik I vooralsnog ongemoeid gelaten. De heerlijkheid Deurne, goederen te Geldrop en een aantal dorpen langs de Maas bleven nog tot 1288 Luiks (ONB I, 535-536, nr. 423). De hertog maakte meer naar het zuiden de bisschop van Luik het leven zuur (J. Baerten, Luik en Loon, in: NAGN II (Haarlem 1982), 483-498, aldaar 486-487).

⁵⁴ H. P. H. Jansen, Holland, Zeeland en het Sticht, 1100-1433, in: NAGN II (Haarlem 1982), 282-323, aldaar 292.

⁵⁵ Jansen, 292.

⁵⁶ Kuys, 330.

⁵⁷ ONB I, 163-166, nr. 99.

⁵⁸ ONB I, 228-229, nr. 153.

⁵⁹ Zie noot 36. De keuze van de betreffende plaatsen was bewust: vrijheids- en stadsrechtverlening was een duidelijke bevestiging van relatieve welvaart. Zie W. Steurs, *Les campagnes de Brabant septentrional au Moyen Age. La fondation de la ville neuve d'Oisterwijk par le duc Henri Ier* (Leuven-Brussel 1974), 65-67.

⁶⁰ Zie hierboven noot 5.

⁶¹ Zie hierboven noot 6.

⁶² Voor een gesimplificeerde uiteenzetting van het domaniale systeem

of domeinstelsel zie H. P. H. Jansen, *Geschiedenis van de Middeleeuwen* (Utrecht-Antwerpen 1979²), 113-116.

⁶³ Zie hierboven noot 9.

⁶⁴ Zie hierboven noot 18.

⁶⁵ Van Hooydonk, Middeleeuwen keramiek uit d'Oude Huys, 56-63. Zie ook het recente artikel van J. Strong, 'D'Oude Huys, het onderzoek van een middeleeuwse houten burcht in Helmond, in: *Brabants Heem* 42 (1990), 1-22. Alhoewel het archeologisch gedeelte naar alle waarschijnlijkheid wel betrouwbaar is, wordt hieraan sterke twijfel gewekt door de abominabel slechte historische inleiding, die blijk geeft van een volstrekt onvoldoende kennis van de vroege geschiedenis van Helmond.

⁶⁶ Zie hierboven noot 10.

⁶⁷ Met betrekking tot Binderen en Vlierden heb ik mijn ernstige twijfels, vooral in het kader van de oorkonde van september 1222. Zie hierna.

⁶⁸ Rond 1196 verkoopt Herbert van Heeze zijn allodium Sterksel aan de aartsdiaken van Luik Otto ten behoeve van de abdij van Averbode. Zie ONB I, 147-148, nr. 87 en ONB I, 148-150, nr. 88. Op grond van de oorkonde van 1220 Herbert van Heeze te benoemen tot mogelijke bezitter van het 'dominium' van Helmond, alleen op grond van het feit dat hij Sterksel allodiaal bezit, lijkt te vergaand. Smets, Henri I, 94, noot 3. Hetzelfde lijkt Van Boven, Een onbekende oorkonde van 1222, 9, te suggereren.

⁶⁹ Aan wie dat territorium in oorsprong behoort heeft is niet bekend. Enkele aanwijzingen doen ons wel in een bepaalde richting denken. Zo toonde Maarschalkerweerd in zijn artikel *Filiatie en patrocinium van de Helmondse kerk in de middeleeuwen*, in: *De Vlasbloem V* (1984), 47-58, aan dat het Lambertus-patrocinium van de Helmondse kerk in ieder geval tot in de 12de eeuw teruggaat, en waarschijnlijk al voor 1178 gevormd was. In de omgeving hadden verder de kerken van Lieshout en Bakel een overeenkomstig patrocinium, terwijl Someren een Servaas-patrocinium had. Beide heiligen, bisschoppen van Maastricht-Luik, wijzen op een band met het bisdom Luik. Aangehouden is dat de ligging binnen een bepaald bisdom de patrocina van de kerken bepaalt, althans gedeeltelijk. In Brabant echter heeft waarschijnlijk de verdeling van het goederenbezit een belangrijke rol gespeeld in het voorkomen van bepaalde patrocina. Voor de verwante Lambertus-Servaas-patrocina is aantoonbaar dat de bisschop en de kapittels van Maastricht-Luik goederen en rechten bezaten op de plaatsen waar de betreffende patrocina voorkomen. Voor Lieshout en Someren is dat rechtstreeks uit de bronnen aan te tonen. In Bakel gaat het patrocinium op een zeer oude traditie terug, maar zijn bezittingen en rechten in de bronnen niet terug te vinden. Dat laatste gaat ook op voor Helmond. Maar het patrocinium is een zeer sterke aanwijzing om ook voor Helmond een band met Luik te veronderstellen. Daarbij komt dat nog in 1300 de St. Servaas- of St. Lambertscijnzen centraal in Someren geïnd worden door de rentmeester van Luik, Arnt Vrint. Bedenken we dat Someren in oorsprong behoorde tot het 'dominium' van Helmond! Mogelijk is na het uiteenvallen van het Luikse territorium rondom Helmond het centrum van de Luikse activiteiten verplaatst naar Someren. Deze stap lijkt er op te wijzen dat de bisschop en de kapittels niet meer in staat geweest zijn hun rentmeesters in Helmond te controleren, die een eigen politiek zijn gaan voeren en het oorspronkelijk Luikse gebied in eigen hand hebben genomen. Een ontwikkeling die op talloze plaatsen kan worden aangetoond. Willem van Horne was waarschijnlijk een directe opvolger van deze recalcitrante rentmeesters, die door zich meester te maken van het aan de bisschoppen of de kapittels toebehorende gebied uitgroeiden tot machtige regionale heren.

⁷⁰ Uitgaande van deze interpretatie valt ook het belangrijkste argument van Lijten, het taalkundige, weg. Want nu is het niet meer dan normaal dat gesproken wordt van het 'allodium de Helmont', het allodium dat de naam Helmond draagt. Dat is ook hetgeen Hendrik I voor september 1222 kocht.

⁷¹ Zie noot 3.

⁷² Zeker is wel dat Hendrik I geen nieuwe nederzetting gesticht heeft. De Helmondse plattegrond toont een duidelijk brink-karakter, zodat men aan een spontane stichting moet denken.

⁷³ ONB I, 341-342, nr. 261.

⁷⁴ Zie hierboven noot 12.

⁷⁵ Zie hierboven de noten 36 en 59.